

БЪЛГАРИЯ В СВЕТОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

МАТЕРИАЛИ ОТ ТРЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ И КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ
ПЪТУВАНЕ КЪМ БЪЛГАРИЯ – ШУМЕН,
17 – 19.05. 2012 г.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

**НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЦЕНТЪР ПО ВИЗАНТИНИСТИКА
КЪМ ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”**

**НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ ПРИ
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ**

**ШУМЕН
2014**

Редакционна колегия:

Акад. проф. д.и.н. Васил Гюзелев

Акад. проф. д.м.н. Дамян Дамянов

Проф. д.и.н. Иван Божилов

Проф. д.и.н. Иван Йорданов – отговорен редактор

Проф. д.и.н. Илия Илиев

Проф. д.и.н. Вера Бонева

Доц. д-р Христо Харитонов

Доц. д-р Тодор Тодоров – съставител

Коректор: Цветанка Начева

ISBN 978-954-577-869-8

© Авторски колектив, 2014

© Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, Шумен, 2014

<i>Николай Сираков</i> Глинен фигурен съд във вид на овен.....	157
<i>Мирослава Доткова</i> Съкровище с монети на градските управи от Русенско	162
ИСТОРИЯ И КУЛТУРА НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ.....	177
<i>Иван Иванов</i> Болги, Берсили и Есегели - основни прабългарски родове на Кавказ, Волга, Дунав и в Македония	179
<i>Дочка Владимирова-Аладжова</i> Нумизматични данни от времето на хан Тервел	194
<i>Бистра Николова</i> Диаспора на духовността (пътуващите приписки, бележки и предисловия от старобългарските книги).....	201
<i>Татяна Илиева</i> Пътъ шьствъѣ въ землѣхъ възгарьскѣхъ или за пътуването в Средновековна България – езикова картина	214
<i>Ангел Николов</i> Факти и догадки за събора през 893 година	229
<i>Мариана Минкова, Иван Иванов</i> За значението на надписа върху оловните печати на Йоан и Михаил от началото на християнската епоха	238
<i>Beatrice Tolidjian</i> Missing link?: Ponderings on topics in the art of construction in Medieval Bulgaria.....	247
<i>Тодор Тодоров</i> Византийските институции и Първото българско царство през IX – X век.....	268
<i>Николай Кънев</i> Отражението на българо-византийските отношения по време на Първото българско царство върху случаите на удостояване на владетели от Западните Балкани с византийски почетни титли	293
<i>Христо Димитров</i> Западното черноморско крайбрежие на юг от Балкана през 20-те – 60-те години на X век	303
<i>Иван Йорданов</i> Войната между Византия и Русия в България (970-971). Просопография на участниците	311

БОЛГИ, БЕРСИЛИ И ЕСЕГЕЛИ – ОСНОВНИ ПРАБЪЛГАРСКИ РОДОВЕ НА КАВКАЗ, ВОЛГА, ДУНАВ И В МАКЕДОНИЯ

Иван Иванов

За племенното деление на прабългарите преди създаването на Аспарухова България има множество изследвания, твърдения и хипотези. Изследванията върху племенния състав на прабългарите в рамките на тази държава обаче са твърде малко. Съгласно хуно-тюркската хипотеза¹ за произхода на прабългарите, тези българи се разглеждат като едно единствено племе с численост 15 – 20 хиляди (според А. Златарски 30 хиляди, според К. Иречек 300 – 400) души. Въпреки това то е успяло да наложи своята власт и племенна титла *khan* (*il khan*) над “многобройните славянски племена”. В по-голямата част на XX век прабългарите на долния Дунав вече се разглеждат главно като кутригури и утигури – две сродни племена, които непрекъснато враждуват помежду си. Към края на века се утвърждава представата, че Дунавска България е създадена от аспаруховите оногхонтор-българи, трето племе, независимо от първите две. Съгласно съвременни данни² числеността на долнодунавските прабългари се оценява на около 250 – 300 хиляди. Доста по-голяма численост са имали и българите, останали в пределите на хазарската държава³.

Горните обстоятелства поставят въпроса малък и хомогенен ли е бил народът, основал нашата държава, или е имал сложно, разноезично племенно деление? Поради недостиг и предвид голямата разнородност на историческите данни, този въпрос не е изяснен. Въпросът има отношение и към изграждането на говоримия език на средновековната българска народност. Славянистичната теория продължава да разглежда този процес на основата на първоначалната представа за малобройност и тюркоезичие (ранните тюрки са езиково хомогенни) на прабългарското племе.

Целта на настоящото съобщение е да се представят в систематизиран вид основните данни по този проблем и да се анализират по-подробно няколко източника по начин, подпомагащ изясняването на проблема.

От историческите източници са известни няколко различни изброявания на раннобългарски племена (родове, масиви):

1. В много византийски, персийски, арабски и арменски източници ранните българи се делят на “вътрешни българи” и “външни българи”. Съгласно арабски източници⁴, персийският израз за “вътрешни българи” е *булгар-е-андарун*, а съответната арабска калка – *булгар ад-дахил*. Досега обаче историческият смисъл на определенията “вътрешни” и “външни” българи не е изяснен и те не са свързани с нито едно реално историческо формирание на ранните българи.

2. В някои източници ранните българи се делят на “черни” и “бели”. По принцип това е традиционно деление за много азиатски народи от тази епоха. Китайците от династията Сун (960 – 1279) делят народите на “бели” (които имат градове и собствена държава), “черни” (които имат градове, но са лишени от собствена държава) и “диви” (примитивни събиратели). Знае се, че българите на Бат Баян, останали да живеят в Хазария в района източно от Азовско море, се означават като “черни българи”, вероятно

защото нямат собствена държава. Съответно, българите във Волжко-Камска България и Дунавска България се означават като “сребърни” и “бели”.

3. Според византийските хронисти Теофан (760 – 818) и Никифор (758 – 828) Кубрат бил владетел на българското племе оногундури в Предкавказката област. В Арменската география на Анания Ширакаци (VII в.) се изброяват няколко български масива (племена), като авторът посочва, че техните имена са образувани от названията на реките, където живеят. Това са Купи-булгар, Дучи-булгар, Чдар-болгар и Олхонтор-блгар-пришълци. Името на последното, най-важно племе, от което произхождат Кубрат и родът Дуло, се дава различно: олхонтор, онгхондор, но като че ли най-правилна е формата оногхонтор⁵. Тези четири племена образуват Стара Голяма България, към която се числели и утигурите, и котрагирите (котраги, куригир, кутригури). За разлика от първите, имената на тези племена не се съпровождат от етнонима „българи”. Бешевлиев обръща внимание, че Теофан и Никифор никъде не съобщават, че куригирите са българско племе, и винаги ги споменават като нещо отделно от българите и България⁶. В много източници се посочва и българското племе оногури, което по местообитаване се отъждествява с утигурите.

4. В. Бешевлиев пише, че в пет прабългарски възпоменателни надписа се съобщават следните прабългарски родове⁷: Чакарар, Кубиар, Ермиар, Куригир и частично запазено име, завършващо на „-дуар”. В тези родови имена окончанието „-ар” се тълкува като събирателен суфикс. От т. нар. Именник на българските владетели е известен родът Ерми, което е едно и също с Ермиар от възпоменателните надписи. Името „ерми” се среща и в едно от названията на аварите – ермихиони, където етнонимът „хиони, хионити, хони” се среща още в Авестата (VI в. пр.н.е.) като название на саките или на част от тях. Като се има предвид омофонното подобие между Ермиар, Куригир и Кубиар, от една страна, с известните ермихиони, куригири и купи-болгар, от друга, предположено е, че тези родови названия всъщност отговарят на названия на отделни племена. Данните на хронисти, които познават отблизо ранните българи, обаче изброяват и много други племена, както е посочено по-долу.

5. В териториално отношение ранните прикавказки българи са концентрирани главно на три места. Едното е територията между реките Кубан и Дон (Западно Прикавказие), а второто обхваща долините на източнокавказките реки Терек и Сулак (Източно Прикавказие). Междинната средищна област (дн. Ставрополски възвишения, платото Еркене, предположително т.нар. Конски или Български планини и долината на река Кама) е заета от най-многобройното и важно племе, това на оногундур (оногхонтор)-българите. Преселването на народа на Аспарух към Долния Дунав в 70-те г. на VII в. става именно от това Северозападно Прикаспие (бившата Първа или Стара Сарматия), което се потвърждава от археологическите данни (сармато-алански форми на битовите материали и на погребалните обреди в Плиска, Мадара, Преслав и Нови Пазар)⁸. В Източното Прикавказие, богато на градове, българите са смесени с алани и хазари, като в един и същи некропол всеки етнос е спазвал своя погребален обичай. Като изолирано и небългарско племе кутригурите живеят в долината на река Днепър и впоследствие свързват съдбата си с аварите. Първото обиталище е добре познато на византийските хронисти, докато второто местообиталище е добре засвидетелствано от сирийски, арменски, грузински и арабски източници. За разлика от византийските източници, които традиционно отделят слабо внимание на етническия, за сметка на териториалния произход на народите, вторите източници дават подробна картина на етническия състав на населението, включително и на живеещите там българи.

В средата на VI век (вероятно около 558 г.) сирийският хронист Захарий Ритор

оставя съобщение, в което се посочват най-важните народи на север от Кавказ, най-вече тези, населяващи т.нар. хонски предели⁹. Изброените народи са “авгар, сабир, бургар, алан, куртаргар, авар, хасар, дирмар, сиургур, баграсик, кулас, абдел, ефталит и др.”. В този списък ясно са разграничени кутригурите (куртаргар) от българите (бургар), които са „народ езически и варварски, имащ градове и особен език”. И наистина, българите навлизат във Византия 50 години преди появата на кутригурите в Подунавие¹⁰. Берсилите (баграсик) и есегелите са по-стари, местни племена, докато някои от изброените народи са пришълци, например абдел и ефталит – известните ефталити от Памиро-Ферганската област. Самоназванието на ефталитите е хионити (хони), оттук те са известни още като „белите хони”. Много съвременни автори считат, че след разгрома на Ефталитската държава през 565 г. част от тях се явяват при Кавказ като ермихиони или вархонити – авари. Отсъстват названията оногундури и утигури, които вероятно не се схващат като названия на отделни етноси, а като част от българите. Захари Ритор поставя чергарските народи (например берсилите) в северните степи и специално отбелязва, че само българите и аланите имат градове, като българските градове са разположени близо до Каспийската врата – прохода Дербент. Това е районът в долното течение на големите източнокавказки реки Терек и Сулак, където са били разположени градове, чиито названия имат връзка с названията на българските племена – Балк (Булгар Балк, Беленджер), Бургур, Билкар, Вабандар и др.

Посочените реки Терек и Сулак в Ранното средновековие са имали други названия, съответно Олонта за р. Терек и Цедър за р. Сулак¹¹. Това е позволило на някои изследователи, възползвайки се от уточнението на Анания Ширакаци, да свържат имената на изброените прабългарски масиви или племена със следните хидроними: р. Кубан (Куп, Куфис) с Купи-булгар, р. Терек (Олонта, Олхонта) с Олхонтор-блкар-пришълци¹² и р. Сулак (Цедър) с Чдар-болкар.

В много източници се поставя знак на равенство между етнонима българи и названието на аспаруховото племе, което в различните източници звучи сходно – византийски и латински (уногундур, оногундур), хазарски (венентер), еврейски (вннтр или уннтр, чети: вгнтр, угнтр — вогонтор или угунтур), ранноарменски (вх'ндур, вьндур) и унгарски (нандор). В тази връзка потомците на волжките българи (дн. казански татари) се назовават *нокор* (*ногор*) от мишарите, най-старото население по този край¹³. Много изследователи (В. Бешевлиев, Д. Димитров) приемат, че оногундур-българите на Теофан и Никифор и олхонтор-блкар-пришълците на Анания Ширакаци са тъждествени помежду си.

Завършекът „-гур” в *оногур*, *утигур* и *кутригур* съвпада с исконно иранската дума *гур* – род. Среща се и в *сиургур*, название на сарматското племе *сираки*, и в *угргур* – самоназвание на аварите-угри¹⁴. Значението на племенното название *оногхонтор* е неясно. Може да се мисли, че началното *оног-* представлява самостоятелна семантична единица, сродна с по-късното *онгъл*, предположително „вътрешност, сърцевина, ядро, център”, от праиндоевропейското *ep – „вътре, във”. Оттук *оногхонтор* – „вътрешни хони, вътрешни българи”. Този смисъл отговаря както на средищното географско положение, така и на държавнотворческата роля на това племе, а така също съответства на термина *bulgar-e-andaḡun* – „вътрешни българи”.

В 480 – 482 г. арменският географ Мовзес Хоренаци (около 410 – 493) оставя подробни сведения в ранноарменската географска книга „Ашхарауц” („Светопоказател”), в която се казва (подчертаното от автора): „Сарматия (азиатската ѝ част) се отделя от своята (европейска) половина чрез източните покрайнини на

Рипейските планини, реката Танавис, Меотийското море, и се простира по протежение на Кавказките планини при Грузия и Албания чак до Каспийското море. В Сарматия се намират планините Хипийски (Ἰππικ), Кераунски (Κεραύνια) и други, и много реки, в това число Итил (Волга) с 70 ръкава, на бреговете на която се е укрепил народът базили. В Сарматия живеят следните народи: 1. хазари, 2. **буши** (вероятно булхи, вид българи), 3. **баслики** (барсили), 4. апшеги, 5. апхази, 6. царствени сармати, 7. иппофаги (млякояди), 8. нахчаматяни, 9. фтирофаги, 10. сюрикаци (вер. сираки), 11. митрикаци, 12. амазони, 13. алани, 14. хебури (вер. хебари), 15. кудети, 16. скюми, 17. аргавети, 18. марголи, 19. такоци (вер. такри), 20. аргози, 21. дачани, 22. пинчи, 23. двали, 24. **хони** (вероятно хиони, хионити), 25. воспури (вер. апули), 26. цанари, които държат проходите Алански и Цекан, 27. туши, 28. хуши, 29. кусти, 30. антропофаги (човекоядци), 31. цхавати, 32. гудамакари, 33. дуичики, 34. дидоци (вер. дигоици, дидои), 35. леки, 36. катапастиани, 37. агутакани, 38. хенути (вер. хенуки), 39. шили, (вер. шиби), 40. тчигби (тчиги), 41. хели, 42. каспи, 43. пухи, 44. ширвани, 45. хсрани (вер. харани), 46. таваспари, 47. хечматаки, 48. ижамахи, 49. пасхи, 50. пусхи, 51. пиконаки, 52. бакани, 53. маскуты (**масагети**), които са до самото Каспийско море, където достигат крайните отрози (възвишения) на Кавказ и където е издигната Дербендската стена – грамадна твърдина в морето. По на север живеят хоните (т.е. хионитите – беленджери, берсили), които държат града Варачан (Беленджер), както и други градове. Царят на Севера се нарича Хаган. Той е владика на хазарите. Царицата, жената на Хакана, произлиза от рода Басили.

6. Още по-конкретни са арабските хронисти, например Ибн Руста и Ал Гардизи, които съобщават, че българите в Източното Прикавказие се делят на три основни клона (рода, части): Берсула (Барсил, берсили), Есегел и Булгар. Това е най-ранното и исторически най-обосновано деление на прабългарите на реално съществуващи и добре засвидетелствани етноси и племена. Поради арабските нашествия в района на Източен Кавказ (VII – IX в.) значителни групи от това население мигрират на север към мястото, където се вливат реките Кама и Волга, и на северозапад към средното течение на р. Дон. В тази връзка в други арабски източници се отбелязва, че същите три основни племена – берсил, есегел и болгар, населяват Волжко-Камска България. В сведенията на арабския пратеник Ибн-Фадлан за волжките българи (X век) се указват същите групи българи: булгар и аскал, като се добавя, че има и отделен род ал-баранджар. Персиецът Ибн-Даста, живял в Хорасан, също свидетелства, че волжките българи се делят на три колена: берсула, есегел и болгар, а относно начина си на живот и трите дяла са на една и съща степен на развитие¹⁵. Волжките българи живеели в обширен район с център град Булгар – столица на тяхната държава. По-късно столицата се премества в град Биляр (Белар), също населен основно с българи.

Племето берсула (баранджар) се свързва с историческата област Берсилия и известните берсили в земите между Кавказ и Каспийско море. То живее около града, записван в арабски и еврейски източници като БЛНГР, чието име условно се транскрибира като Беленджер, Баланджар и Баранджар. Най-вероятно родът баранджар или беленджер е племето берсили, което според много съвременни автори (Артамонов, Новоселцев, Плетньова, Димитров) принадлежи към българската етническа група. Това се потвърждава от сведенията на арабските автори Ибн-Руста и Гардизи за българското племе барсула. Вероятно по-ранно или второ име на град Беленджер е било името Булкар-Балк (Балк). В известната книга Дербент-наме, а също и в турския вариант на „Историята“ на Ат Табари¹⁶ това название гласи Vulkhar-Balkh (Български Балх), а в арабски източници приема формата Al Vulga Bayda – Българска Бяла. В някои източници се среща и формата

Баласагун – Бял град¹⁷.

Страната Берсилия е обхващала равнинната част на днешен Дагестан, както и територията на север от нея до делтата на Волга, включвайки известните Хипийски (Конски или Български) планини. Била е населена отпреди новата ера главно със сарматски племена от вида массагети, маскути. Арабският хронист Ал-Балазури пише, че Ал-Баршалия (Берсилия) е разположена на север от Дербент. Византийските хронисти Теофан Изповедник и Никифор разказват, че преди да нападне Кубратова България, племето на хазарите е живееело в областта, наречена Берсилия, която е съседна на Първа Сарматия. Михаил Сириец¹⁸ нарича тази страна Берсилия, а арменски източници говорят за страната на басилите. В грузински текстове барсилите се наричат басы, басыани. За Берсилия Теофан говори, че това е страната, известна като Първа Сарматия¹⁹. Названието Първа Сарматия се използва и от Птолемей, а от него това название се възприема и от ранните християнски автори. Царете на берсилите (в VII в. известни като хони) носят ирански имена – Гушнасп Сухрап, Глом, Тиранкс. Тези и още няколко други обстоятелства дават основание на някои руски автори да приемат барсилите за ирански и сарматски народ²⁰. Според посочената “Арменска география” на Анания Ширакаци, племето баслаци (барсили) обитава земята Сарматия, намираща се в делтата на р. Итил (Волга). Според арменски източници през II в. на север от Кавказ се заселва племето баслики. Вероятно тук става дума за т. нар. втора вълна сармати, дошли от Средна Азия в района около делтата на Волга. Тези нови заселници донасят обичаите за изкуствено деформиране на черепа и послесмъртно обездвижване на крайниците²¹, които са типични за прабългарите²².

Археолозите намират следи от материалната култура на Берсилия в днешната област Башли в Северен Приморски Дагестан²³, където се намират и останките от древните берсилски градове Беленджер и Семендер, чиито културни пластове водят началото си от II век и свършват до арабските нашествия в X век. Арменските автори наричат Беленджер с името Варачан и предполагат, че този град е бил столицата на Берсилия. Както изглежда, реката Сулак, течаща близо до града, в древността също се е наричала Беленджер.

Голям брой топоними в района говорят за българско присъствие. В ръкописа на Ахмед бен Азами за похода на арабския пълководец Салман в 652 – 653 г. се казва: „Напускайки Дербенд, Салман достигнал да хазарския град Бургур... Продължавайки своя път, той пристигнал в Билкар, който не влизал във владенията на хазарите, и устроил лагер на прекрасните поляни край града, намиращ се в близост с голяма река”. По повод на същия поход Ибн-ал-Насир пише, че след превземането на Беленджер – Булкар Балк, Салман тръгнал към друг град, наречен Вабандар, в който имало 40 000 домове. Руският специалист по история на хазарите, М. И. Артамонов свързва названието на град Вабандар с етнонима на българското племе оногхонтори, което при хазарите (в писмото на каган Йосиф) се предава като в-н-нт-р, а при арабите – венендери или нендери, а при византийците – уногундури. На основата на подобни документални свидетелства Артамонов заключава, че през Ранното средновековие Северен Дагестан е бил населен от прабългарски племена (оногундури, берсили) и е правилно тази територия да се нарича не Царство на хоните, а Царство на българите с главен град Беленджер – Булгар Балк²⁴.

Религията на населението в т.нар. от Анания Ширакаци Царство на хоните (Берсилия) е описана добре от християнския епископ Израил, изпратен от Кавказка Албания (682 г.) да християнизира местните хони²⁵. Главният бог на хоните се наричал Куар (от Хвар, т.е. Слънце – на ирански), още Аспандиат (Свещен – на ирански), на когото поднасяли в жертва коне (според Херодот и Страбон това е традиция на причерноморските

скити и сармати). Куар бил също и бог на дъжда и гръмотевиците. Освен Слънцето, хоните боготворели и Луната, огъня, водата и земята, носели метални амулети и ползвали като кумири свещени дървета – гигантски дъбове. Главната функция на езическите им жреци била да предизвикват дъжд. Посочва се обаче и присъствието на група тюрки (вероятно от изпадналия в немилост и прогонен през ...г. род Ашинас), които били в процес на разтваряне сред завареното иранско население. Те наричат бога Куар с името Тенгри-хан, а върховния владетел на хоните – Алп ил тебер.

Интересен извод прави руският учен А. В. Гадло, според когото названието баланджар (беленджер) е персийско-арабска форма на етнонима оногур = утигур²⁶. Прави впечатление също и близостта на формата „беленджер” с името на митичния прародител на българите – Белар (оттук българи = белари) и с названието на столицата на Волжко-Камска България, Биляр.

В различните източници есегелите са известни като *аскал* (Ибн-Фадлан, 922 г., Гардизи, XI в.), *ашкил* („Худуд Ал Алам”, 982 г.). От тях днес са останали названията *асиаг* (осетинско название на балкарците), *асиаки*, *осоки* (народ в Кабардиния), река Асокай в Кабардиния, река Оскол, приток на р. Северински Донец, град Ошел в Чувашия и др. Във Волжка България *есегелите* (*искили*, *аскали*, *ашкали*) обитават дясното крайбрежие на р. Волга с център есегелския град Ошел.

Значителни поражения и размествания на населението в посочените райони, без да внасят нов етнически елемент, предизвикват нашествията на араби (VII – IX в.) и хун-ну (370 – 450). Т.нар. европейски хуни (хунав – стбл.) са малка част от древен южносибирски монголоиден народ (хїбгпнї, hsiung-пц, шюнну, сюн-ну, в согдийски вариант – хїпхип – „северни варвари”), който оставя своето име върху областта, която за кратко време владее – Северното Причерноморие и Карпатския басейн. Тяхното най-голямо и силно племе – акацирите, установило се в този район, не оставя никакви следи в културата и етническия състав на района.

В заключение, говорейки за българите в Северното Прикавказие и Волжко-Камска България, повечето източници, произлизащи от този район, са единни по отношение на техния етнически състав и посочват, че той включва три основни рода (племенни групи, етноса) – берсили, есегели и болги. Какъв състав имат прабългарите, когато пристигат в района на Балканите след крушението на Кубратовата държава?

На Балканите прабългарите (тук не се включват набезите на кутригурите) се заселват на два етапа. Началното и по-слабо заселване е през втората половина на V век, когато четири прабългарски племена, водени от някой си *Batho*²⁷, се местят от северните склонове на Кавказ в Западните Карпати. По-късно част от тях слиза на юг и се заселва в района, очертан от градове Бялград (дн. Берат), Девол, Химар и Костур. Второто заселване става след около 200 г. с идването на народа на Аспарух и Кубер. Счита се, че Аспарух е водел предимно оногонтор – българи, но вероятно в състава на народа му е имало и други племена.

Ранното заселване на прабългари в района на днешните градове Берат и Костур е добре документирано. Днешната топонимика в района Берат-Костур носи старинен български характер, а неговото население до Първата световна война е преобладаващо българско. Съгласно една приписка към българския превод на стихотворната хроника на Константин Манасий, значителна група от българи се преселва на Балканите („изход” от Прикаспието на Балканите) в 475 г., след което в 479 г. те са поканени от Византия за съвместна борба срещу остготите²⁸. Тези българи пресичат Дунава при Видин и усвояват Охридската земя при управлението на Анастасий (491 – 518)²⁹.

Съгласно данните на Б. Клайнер³⁰ първото заселване на българите на юг от Дунава става още през 507 г. в земите на дн. Южна Албания и Македония. Вероятно се има предвид частта от споменатите по-горе четири прабългарски племена. Това заселване, както и по-късното преселение на българите на Кубер в Западните Балкани, е описано по следния начин от византийския архиепископ на Охрид Теофилакт (1084 – 1107): “... когато тоя народ (аварите) се изтегли, дойде друг, още по-беззаконен и свиреп, така наречените българи, от скитските предели; той като премина през реката, наречена Истър (Дунав), дойде като тежък бич, изпратен от Бога върху западните краища (на империята). Те не познаваха името на Христа и със скитското си невежество служеха на Слънцето, Месечината и други звезди. И понеже покриха цялата илирска страна, старата Македония, дори до града Солун и част от старата Тракия, именно около Берое, казвам и Филипопол, както и планинските до тях местности, те се настаниха като същински жители на тая страна”.

Православната църква доскоро е вземала предвид посочените по-горе етапи на заселване и вида на исторически оформилото се население в района на старата Охридска Архиепископия³¹. Това е отразено в диптиха на титлите на владиците от три нейни епархии – Костурска, Битолска и Скопска. Титлата на Костурския митрополит е: *Митрополитис Касторіас ке ексархосъ насис палеас Вулгаріас* (Митрополит Костурски и Екзарх на цяла древна Болгарія), на Битолския: *Митрополитис Пелагоніас ке ексархосъ насис вулгарікис Македоніас* (Митрополит Пелагонийски и Екзарх на цялата Българска Македония) и на Скопския: *Митрополитис Скопіонъ ке ексархосъ насис апо вулгарікис Македоніас* (Скопски Митрополит и Екзарх на цялата горна Българска Македония). Тия титли – многолетствия се пеят от олтарите, от свещенослужителите и от клиросите, когато служи митрополитът. Тия титли са историческо доказателство, че югозападната част на Македония (Костур, Бялград, Химара) е била призната в миналото за *Палеа Вулгаріа* – Древна България, предвид най-ранното заселване на българи там.

Археологическите разкопки потвърждават историографските данни за ранни заселвания на прабългари в района на град Серес, както и в Средните и Западните Родопи. Ето какво пишат археолозите по този въпрос³²: “... Все още се шири погрешното мнение, че древните българи са обитавали само част от Северна България. Родопските земи са били заселени от компактни български масиви... Втората голяма българска група се е заселила в Керамисийското поле около Охрид и долината на реките Струма и Вардар, в Средните и Западните Родопи”. До Междусъюзническата война град Серес (Сяр) е населен предимно с българи, които са прогонени от гръцките войски през 1913 г. От Античността до VII век този град носи гръцкото название Сике. Новодошлите Куберови прабългари и славяни го преименуват на Серес³³. В периода VIII – XI век в града и околността живее многобройно население от прабългари, които оставят много рисунки и надписи по скалите на околната планина. В 1971 г. гръцкият историк Н. К. Муцопулос открива и публикува тези графити. Те са почти идентични с графичните изображения от Плиска, Преслав и други раннобългарски селища³⁴.

В написаната през XII в. хроника на Константин Манасий и преведена на среднобългарски през XIV в., заселването на българите в Западните Балкани се очертава така: „Много же бесчслъни съще изпълниша сия стран Доунавъ и она до Драча и далее“³⁵. В превод – „Много, почти безчислени, те (българите) изпълниха отсамната страна на Дунава и отвъдната до Драч (дн. Дурас, Албания) и по-нататък“. Това заселване е описано с почти същите думи в един староруски летопис от 1627, който се съхранява в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ под № 774: *При този цар*

Константин дойдоха българите през река Дунав. Многочислени, даже безбройни, те (българите) изпълниха цялата земя дори до Драч ... тъй като българите и персите и влъхвите са едно и всички те са на тази земя приишълци. В друг вариант на този документ се казва: *Многочислени, дори безбройни, те (българите) изпълниха цялата земя, дори до Драч, тъй като българите, и персите, и влъхвите са едно и също и всички те са на тази земя преселници.*

Ценното в руския ръкопис, който може да е препис от превода на Манасиевата хроника, е добавката, че *българите, и персите, и влъхвите са едно и също и всички те са на тази земя преселници (приишълци)*. Досега смисълът на тази фраза не е разкрит, като особено затруднително се явява смесването на твърде различни етноними (българи, перси) с термини (влъхви), които имат утвърден религиозен смисъл на „езически свещеници, магьосници, чародейци, по-специално – персийски жреци”. Някои автори³⁶ изразяват мнението, че фразата показва етническо и религиозно родство на прабългарите и персите.

Според мене смисълът е съвсем друг и се отнася за етническия състав на българските племена, заселили Западните Балкани. **Смисълът на фразата е, че българи и перси и влъхви са три сходни народа (етноса, племена, рода), които заедно преминават Дунава и съвместно заселват земята на юг чак до Драч.** Основание за такова тълкуване ни дава историческият факт, че както на Кавказ, така и на Волга българите са съставлявали три племена (рода, етноса) – болги, берсили и есегели. На второ място, поради голямата разлика във времената на заселване и на написване или преписване на тази фраза, формата и оттам смисъла на племенните названия, са се променили и са били пригодени и осмислени по начин, съответстващ на епохата. По тези причини можем да приемем, че думата „перси” е променен вариант на „берсили”. Вземайки предвид, че частичката „-ил“ в „берсил“ е явен прабългарски суфикс (сравни прабългарските думи *вокил, курил, кордил, крагуил*) и може да се изпусне, получената семантична основа „берси“ буквално съвпада с „перси“! Смисълът на термина „влъхви” може да се обясни, ако вземем предвид, че в най-източното прикавказко землище на българите е имало голям град, наречен Балк и Булгар Балк (*Bulkher Balk, al Vulga Bayda* – Българска Бяла). Като имаме предвид, че много стари български градове са имали етнонимни названия (градовете Булгар, Биляр – Белар, Сувар, Ошел във Волжка България, Беленджер в Берсилия), можем да предположим, че около Балк (Булгар Балк) е живеел народ, наречен балх (булх, валх), оттук названието *влъхви*. Народът булх вероятно е този, който е обозначен като „буши“ на второ място след хазарите в списъка на Мовзес Хоранази.

За присъствието на берсили и есегели на Балканския полуостров има и съвременни данни, но обикновено тяхното тълкуване се влияе от интересите на съвременните балкански държави. Много български (Коледаров, Балкански, Рашев) и чужди (С. Байчоров) изследователи считат, че заедно с оногхонтор-българите на Балканите идват берсили и есегели. Потомци на есегелите може да са днешните шекели (секеи, секули, *székely, szekel*), а също и т.нар. чангъи (чангули³⁷) – маджаризирано население, наброяващо около 860 хиляди души в Трансилвания – окръзите Ковасна, Харгита и Муреш в Централна Румъния³⁸. Проф. Тодор Балкански счита, че името на румънския град Брашов произлиза от името на берсилите, заселили се в Трансилвания (областта Оногурия, Загора, Седмоградско).

През средните векове и доскоро в Македония, в полето от Битоля до Прилеп, е имало етнофолклорна група, наречена *баслаци* (барсяци, барсјаци, варсаци, върсяци, барсаци, бърсяци)³⁹. Това население е наследник на многобройното племе *берзити*, което сърбите

приемат за славянско племе. Но Дюла Моравчик и Иван Микулчич смятат, че се касае за племе от аваро-прабългарски произход, вляло се в българската народност. Това вероятно е племето „перси“ или „берси“ (берсили) от посочения староруски ръкопис. И наистина, най-известният вожд на това племе е носел неславянското име Акамер. Названията „варсяци“ и особено „баслаци“ буквално съвпадат с арменското название баслаци на племената берсили, записано в посочената „Арменска география“. Това название е много близко и до името на племето баслики, което според арменски източници се заселва през II век на север от Кавказ.

Многобройно население от берсили е населявало и Североизточна България по времето на Аспарух. За това съдим пряко по археологически, и косвено – по омонимни и топонимни данни. Според Р. Рашев⁴⁰ некрополите в Девня-1 и Девня-3 принадлежат на българи и берсили. Ранните българи са използвали твърде често етническият признак за образуване не само на топоними, но и на лични имена. Примери за това са епонимите Котраг, съответстващ на племенното название котраги (кутригури), Палгар – име на висш сановник, пратен от княз Борис за преговори в Рим, Аскал – един от тримата първенци във Волжка България през X век, и Парис ас-Саклаби (Парис – Борис) – местен жител на Волжка България, който превеждал на Ибн-Фадлан. Имената на Персиан⁴¹ (836 – 852) и на сина му Борис (852 – 889, +907) вероятно също са епоними, свързани с названието на берсилите. Счита се, че княз Борис носи името на барса, тотема на племето берсили⁴², от което произлиза и самото название берсили.

Названието „барс“ (от староиранското *pars⁴³) се отнася за отдавна изчезнал южнокаспийски хищник от семейство Котки, населявал планината северно от Техеран със субтропичен климат. Представа за вида на това животно дават изображения върху кана от съкровището в Наг Сент-Миклош (съд № 2), сребърни съдове от Волжко-Камска България и от т.нар. Старозагорски каменни релефи⁴⁴. То е подобно на пантера⁴⁵, с дълги и добре развити задни крака. В. Бешевлиев⁴⁶ посочва, че най-характерната особеност на прикаспийския барс е наличието на грива от конски тип – окосменост в задната част на врата, подобна на гривата при конете. Според В. Бешевлиев точно тази особеност на барса може да обясни исконното иранско название на това животно, защото в иранските езици „барс“ означава „грива“, „гривест“. Барсът е бил и основна фигура в коланните токи при прабългарите, като по-късно става герб на Средновековна България и на Асеневци⁴⁷. Трите най-често изобразявани от ранните българи животни са барс, елен и дракон (змия), които може да са тотемни на трите основни прабългарски племена.

Много топоними от Кавказ, Волжка България и Дунавска България произлизат от названията на народите, които са ги изградили и населили. Такива са посочените по-горе Булгар, Биляр, Ошел, Беленджер, Булгар Балк. Раннобългарският град Унгвар (днешният Ужгород, Югозападна Украйна) е бил център на най-северната област (Оногурия) на България в периода от Крум до Борис, чието название се предава на дошлите по-късно маджари – унгарци. Названието Унгвар означава „оногурски град“⁴⁸ от прабългарското „вар, варош“ – град⁴⁹. Названието Сугдея на един голям и древен град на Азовско море идва от етнонима на согдийците, като се предполага, че първото население на града са били согди от Средна Азия. Днешният сръбски град Смедерево е разположен в район, населен до XIX век предимно с българско население. В пътеписа си арменските пътешественици Хугас Инджеуженян и Степанос Кювер Адонц (1789 – 1800) наричат града с името Семендер и посочват, че жителите му са дошли от Азиатска Сараматия, т.е. Берсилия⁵⁰.

В съответствие с този етнически способ за образуване на топоними и като следствие от дунавското присъствие на берсилите може да се изведе названието на втората

българска столица Преслав. Традиционно това название се приема като праславянско със значение „славен, преславен град”. В действителност град Преслав възниква като военен лагер още по времето на канас увиги Омортаг. По подобен начин възникват и град Плиска, аултът при р. Тича и много други, Непонятно е защо войскарите на Омортаг ще кръщават своя военен лагер със славянска дума, още повече, не е ясно какво „преславно” може да има в една полева казарма. Освен това още два съвременни нему български града са носили подобно име – Преславец, намиращ се на брега на Черно море близо до Констанца, и Малък Преславец, намиращ се на брега на Дунав близо до Тутракан. До това време праславяните не са строили градове и е малко вероятно те да са дали имената на новите прабългарски градове от езическата епоха.

Най-вероятно топонимът Преслав е прабългарски и е образуван по подобие на названието на близко разположената Плиска, която в действителност носи оригиналното прабългарско име Плисков, Плискова. Подобно е и названието на късното селище Абоба, разположено до руините на Плиска, за което се счита, че има прабългарски произход⁵¹. Абоба вероятно е късен фонетичен вариант на Абава, така като Верегава (от берг, планина + суфиксът “-ава”) е прабългарско наименование на (източна) Стара планина. Най-старото регистрирано име на Киев е Киоава (“И така, всички те – *росите* – се спускат по реката Днепър и се събират в крепостта Киоава, наричана също Самбатас”⁵²). При арабите от Киоава се получава названието Куяба (Куяфа), а в скандинавските саги Киоава се нарича *Könugardr* (Кенугард – Кански град). Може да се мисли, че в топонима Преслав присъства същият топонимен и родов суфикс “-ав, -ава”, характерен за други раннобългарски названия (Плисков, Верегава, Абава, Киоава, хунав). Като вземем предвид този суфикс, от името Преслав може да се отдели морфемата ПРЕСЛ, която буквално повтаря названието на племето “берсил”. Най-вероятно, подобно на Плисков (и Абава), Преслав е прабългарски топоним със значение „берсилски стан, град населен от берсили”⁵³.

Изводът за тъждеството „Преслав – берсилски град” косвено се подкрепя от официалното писмо-грамота на Иван Александър (1331 – 1371) до венецианския дож Андреа Дандоло, подписано и подпечатано от самия български цар. В писмото се среща странно, необяснено досега определение – на три места в грамотата негръцките букви от кирилицата са наречени „български или персийски”⁵⁴. Наистина новото, добре обосновано виждане на българската историческа наука е, че кирилицата е създадена в Преславската школа по времето на цар Симеон и представлява допълване на гръцката азбука с нови знаци⁵⁵. В този смисъл цар Иван-Александровото определяне на негръцките букви като “български” е коректно и напълно разбираемо, но какво общо могат да имат тези нови букви с персите, които на всичкото отгоре от VIII в. насетне пишат на арабица? Този важен за българската историография въпрос е оставен без коментар. Ако фразата „български или персийски” обаче се чете „български или берсилски”, то тя добива смисъл. Новите, негръцки букви биха могли да се нарекат както български, така и преславски, т.е. берсилски, понеже са сътворени в Преслав. Точно това е искал да каже и цар Иван Александър, но вместо “преславски” е писал “берсилски” („персийски” – изкривено), понеже все още е знаел, че преславски, берсилски и български е едно и също нещо.

След като коварната агресия на византийската армия в 680 г. е отбита, народът на Аспарух е заел като контрибуция земя на юг от Дунава. Това е старата римска и византийска провинция Малка Скития, днешна Добруджа, където от дълбока древност живеят скити. Още във II в. пр.н.е. тези скити образуват своя държава. Известни са шестима царе на тази държава: Канит, Тануза, Акроза, Елис, Харасп и Сариак, чиито имена са типично

скитски и ираноезични⁵⁶. Тези скити сигурно са дали свои войници на Аспарух и са се ввели безконфликтно в масата придошли прабългари.

В настоящата статия се представят данни, че в районите на Кавказ, Кубратова и Волжка България са присъствали основно три сродни прабългарски рода (етноса, племенни групи) – болги, берсили и есегели. Приведени са данни, че и в обширния район на Балканския полуостров същото това сложно в етнически състав и разноезично население може да е съставлявало първоначалния прабългарски субстрат на Дунавска България. Съществена част от населението на новата държава са били и протославяните, и остатъците от гърцизираното и романизирано тракийско и скитско население, както и заселени византийски федерати (алани, кутригури, авари). Едва след християнизацията и приемането на новата официална писменост и език тези етноси се сливат в една нова българска народност, като на някои места се формират отделни етнофолклорни групи. В този етногенезисен процес езикът на значителната маса протославяни, благодарение на своята хомогенност и близост до официалния старобългарски, се е превърнал в *lingua franca*, поради което именно той е положил основата на говоримия език на средновековните българи.

БЕЛЕЖКИ

¹ Тази хипотеза е формулирана за пръв път от немски историци: **Schlozer, A. L.** *Allgemeine Nordische Geschichte*. Halle, 1771; **Thunmann, J.** *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Erster Teil, Leipzig, 1774; **Engel, J. Chr.** *Geschichte der Bulgarien in Mösien*. Halle, 1797.

² **Петров, П.** *Образуване на българската държава*. София, 1981; **Рашев, Р.** За произхода на прабългарите. – *Studia protobulgarica et medievalia europensia*. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. Велико Търново, 1992, 23 – 33; **Станилов, С.** *Славяните в Първото българско царство*. София, 2002, с. 67.

³ **Бариев, Р.** *Философские аспекты этногенеза волжских булгар*. Санкт-Петербург, 1997.

⁴ **Ибн-Хаукаль**, изд. М. де Гук, 1968.

⁵ **Василев, В.** *Древните българи. Факти, хипотези, измислици*. София, 2009.

⁶ **Бешевлиев, В.** *Прабългарски епиграфски паметници*. София, 1981, с. 31

⁷ Пак там, с. 32.

⁸ **Станчев, С.** Новый памятник ранней болгарской культуры (к вопросу о праболгарах). – *Советская археология*, XXVII, 1957, 128-132; **Сиротенко, В. Т.** Письменные свидетельства о булгарах IV – VII вв. в свете современных им исторических событий. В: *Славяно-Балканские исследования. Историография и источниковедение Академия Наук СССР, Институт Славяноведения и Балканистики*. Москва, 1972, 195-218; **Ангелова, Е.** Сарматски елементи в езическите некрополи от Североизточна България и Северна Добруджа. – *Археология*, 1995, 2, 5 – 17.

⁹ **Патканов К.** *Армянская география VII в.* Санкт-Петербург, 1877, 15-16; **Сукри, А.** *Аихарацуйц*. Венеция, 1881, 25-26; **Ludwig, D.** *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der Schriftlichen Quellen*. Munster, 1982, p. 86.

¹⁰ **Сиротенко, В.** Цит. съч., 195-218.

¹¹ **Пиотровский, Б. Б.** (ред). *История народов Северного Кавказа с древнейших времён до конца XVIII в.* Москва, 1988.

¹² Теофилакт Симоката (История, кн. VIII, VII, 13) съобщава, че народ, едноименен на българското севернокавказко племе оногури, още във II в. пр.н.е. построява град Багат (днес Вокат) в областта Уструшана (Унаге), източно от Согдиана. От своя страна Анания Ширакаци, когато говори за етническата ситуация в същия район на Средна Азия и съчетавайки старите сведения на Птолемей с такива за средата или първата половина на VI век сл.Хр., споменава за местните народи „булх“, „алхон“, „вархон“ и др.. Това могат да бъдат предците на по-късно заселилите се край Кавказ бухши, олхонтор-блкар-пришълци и вархони (авари). В тази връзка названията на някои реки (Олонта, Цедар, Волга) може да са вторично образувани от названието на народа, заселил се по техните брегове.

¹³ **Ахметьянов, Р. Г.** *Общая лексика духовной культуры народов Среднего Поволжья*. Москва, 1981.

- ¹⁴ **Залеска В., З. А. Лвова, Б. И. Маршак, И. В. Соколова, Н. А. Фонякова.** *Златото на хан Кубрат. Перешчепинското съкровище.* София, 2006, с. 353.
- ¹⁵ **Хвольсон, Д. А.** *Известия о хазарахъ, буртасахъ, болгарахъ, мадьярахъ, славянахъ и руссахъ.* Санкт-Петербург, 1869, с. 23.
- ¹⁶ **Kazem-Beg, A.** *Derbend-Nameh or the History of Derbend, translated from a select turkisch version.* Санкт-Петербург, 1851, р. 161, 162, 169, 175, 189.
- ¹⁷ **Георгиев, П.** IS THS PLSKAS TON KANPON – Градът Плисков (произход и значение на името). – В: *Трудове на Катедрата по история и богословие на Шуменския университет.* Т. 3. 1999, 12 – 31; *Началото на Абоба-Плиска. – Материали от Юбилейната научна конференция в чест на 100-годишнината на чл. кор. проф. В. Бешевлиев.* Велико Търново, 12 – 15 май 2000 г., 175 – 182.
- ¹⁸ **Michel de Syrien.** *Chronique.* Paris, 1901, Т. 2. р. 364.
- ¹⁹ *ГИБИ*, III, с. 262.
- ²⁰ **Гадло, А. В.** *Этническая история Северного Кавказа IV–X вв., Изд. Ленинградского университета, Ленинград.* 1979, с. 61, 92; **Новосельцев, А. П.** *Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа.* Москва, 1990.
- ²¹ **Рашев, Р.** За произхода, 23 – 33.
- ²² **Димитров, Д.** *Прабългарите по Северното и Западно Черноморие.* Варна, 1987.
- ²³ **Артамонов, М. И.** *История хазар.* Ленинград, 1962, с. 130, 132; **Федоров, А. Я., Г. С. Федоров.** *Ранние тюрки на Северном Кавказе.* Москва, 1978. с. 70.
- ²⁴ **Артамонов, М. И.** Цит. съч., с. 184.
- ²⁵ **Гадло, А. В.** Цит. съч., 142-148.
- ²⁶ Пак там, с. 124
- ²⁷ **Fritzler, K.** *Gemeinsame abstammung der Bayern und Bulgaren. In: Die Herkunft der deutschen Volkstämme.* Teil 1: Die Bayern. Frankfurt. 1923.
- ²⁸ **Сиротенко, Сиротенко, В.** Цит. съч., 195-218; **Гадло, А. В.** Цит. съч., с. 57. ??????
- ²⁹ *Премудрого Манасии летописца, събрание летно.* - Государственный Исторический музей СССР. Синод. ръкопис No 38, лист 78: «При Анастасии цри начаше блъгаре поемати зема сия, пршедше у Бъдыне. И прежде начаше поемати долная зема Охридская. И потом сия зема вьса». На лист 79: «От исхода же блъгаром до нин 870 лет».
- ³⁰ **Клайнер, Б.** *История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г.* Под. ред. на Иван Дуйчев и Карол Телбизов, София, 1977.
- ³¹ **Методий, Митрополитъ Старозагорски.** *Македония в своите жители само сърби няма.* Чирпан. Печ. Н. Поповъ и С-ие, 1913. Преиздадена от Глобус 91, ДФ Балкан. София, 1996, с. 102.
- ³² **Аладжов, Ж., Н. Овчаров.** Данни за прабългарско присъствие в Родопската област. – В: *Българските земи в древността. България през Средновековието.* Втори международен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 юни 1986 г. С., 1987, 294 – 300.
- ³³ **Петров, П.** Цит. съч., с. 326 – 327.
- ³⁴ **Овчаров, Д.** Куберовите прабългари. – *Плиска-Мадара-Преслав*, бр. 6 от 14 май 1980 г., с. 12; Нови данни за ранното присъствие на българите в околностите на Солун (VIII – X век) – *Родопски сборник*, т. 5, София, 1981.
- ³⁵ *Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манасии в славянских литературах.* София, 1988, 228 – 229.
- ³⁶ **Добрев, П.** *История на българската държавност.* София, 1995, с. 53.
- ³⁷ В България възможни остатъци от тези чангули могат да са топонимите селата Ченгел и Чангул (Дивдядово), квартал на Шумен, и фамилните имена Чангулев, Чангов, Чанков и др. подобни.
- ³⁸ **Коледаров, П.** *Политическа география на средновековната българска държава.* Т. 1. София, 1979, с. 104; **Балкански, Т.** *Трансилванските (седмиградските) българи. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика.* Велико Търново, 1996.
- ³⁹ **Тодоров-Бемберски, Хр.** *Името българи – история и същност.* София. 2004.
- ⁴⁰ **Рашев, Р.** *Българската езическа култура VII – IX век.* София, 2008, с. 243.
- ⁴¹ Съхранено все още в Македония като ж.и. Персиана.
- ⁴² **Рашев, Р.** *Българската езическа култура*, с. 243, 264.
- ⁴³ След VII в. това название е заимствано от ранните тюрки, които го прехвърлят върху голям брой видове от семейство Котки в планините на Централна Азия. При монголците от иранското pars е образувано названието за лъв – arslan, преминало при тюрките и известно у нас като османотурцизма „аслан”.
- ⁴⁴ **Иванов, И.** Гривести прабългарски барсове, а не византийски лъвове са изобразени върху прочутите Старозагорски каменни релефи. – *Юбилеен сборник с доклади и съобщения на V национална научна*

конференция „От регионалното към националното – етнология, краезнание и музейно дело”, 5 и 6 септември 2011 г., Полски Тръмбеш, 2012, 405 – 416.

⁴⁵ Староиранското *paṛs* е родствено с праиндоевропейската дума **pr̥d* – „пантера” със застъпници: староиндийски *ṛṣṍāku*, согдийски *rwṛṣṍnk*, пащо *ṛṣṍng*, новоперсийски *palang*, старогръцки *párdos*; *párdalos* – „пантера”.

⁴⁶ **Бешевлиев, В.** *Първобългарски надписи*. С. 1979, с. 227 – 229.

⁴⁷ **Ждраков, З.** Куберовото съкровище в контекста на хуно-българската традиция. – *Пътуванията в Средновековна България*. Материали от Първата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България” – Шумен, 8 – 11 май, 2008. Велико Търново, Абагар, 295 – 301.

⁴⁸ **Добрев, И.** *Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон*. София, 2005.

⁴⁹ Лексемата *var* – бог възхожда към праиндоевропейската дума за „град, крепост” със застъпници: авестийски *var*, санскрит *paṛi* (съвременен хинди-урду *pur*), при траките *bria*, *para*, *bara* (вероятно и *Beroe*), *polis* при гърците, *borough* в средновековния английски; *urbs* в латински, *burg* – в германските езици, всички със значение „град, крепост”.

⁵⁰ **Голийски, П.** Джагфар тарихи като извор за историята на българите. – *Български векове*, 3, 2001, 44 – 56.

⁵¹ *Aboba - Pliska: A palace iceland in the cottage sea. Capter V. Pliska - Town and Hinterland. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Volume 2. Byzantium, Pliska and the Balkans. Edited by Joachim Henning. De Gruyter. 2007, p. 234-240.*

⁵² **Багрянородный, К.** Об управлении империей. Москва, 1989, с. 375.

⁵³ Нахлуването на хун-ну в района на Кавказ (378 г.) води до разпръскване на част от аланите, прабългарите и берсилите в Средна и Западна Европа. Поради това етнонимите на тези народи се пренасят на много места в Средна и Западна Европа. Много е популярна хипотезата, че столицата на Каталония – Барселона, /В такава транскрипция ли остават и двете названия?/ носи името на берсилите, които заедно с аланите и вандалите в VI в. създават краткотрайна държава в този район. Исторически може да се обоснове и хипотезата, че столицата на Словакия – Братислава, също носи името на берсилите. Първите писмени названия на това поселение са римски: Герулата (50 г. н.е.), *Posonium* (от тук късносредновековното *Pozsony*, *Пожонь*), *Istropolis* (град на Истрос – Дунав). В периода от 805 г. до около 895 г. поселението е включено в пределите на Първата българска държава, заедно с Унгар, дн. Ужгород. Малко след това – в немска хроника от 907 г., се появява и новото „берсилско” название на града – *Brezalauspurc* = „Берсилски град” (*Brezalau* – берсилски; *purc*, *burg* – град). От определението *Brezalau* можем да възстановим оригиналното му българо-берсилско название, носещо посочения суфикс „-ав, -ава” – Бреслав, Бреслава (сравни Плисков, Плискава, Преслав). Това българо-берсилско название се запазва най-дълго, от българско време (Крум) до 1919 г., през който период името на града е известно в германизирания си вариант *Pressburg*, по унгарски – *Prešporok*, *Prešporok*. В 1919 г. градът става столица на новата славянска държава Словакия и е преименуван на Братислава.

⁵⁴ **Петров, П., В. Гюзелев.** *Христоматия по история на България*, том 2. София, 1978, 255 – 256. Превод на В. Гюзелев от *Codice Trevisaneo*, f. 447 - *Archivio di Stato, Venezia*.

⁵⁵ Редица автори посочват, че някои от тези нови знаци съвпадат с определени прабългарски рунни знаци.

⁵⁶ **Манов, М.** Нови типове монети на скитските владетели Канит и Акроза. – *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, 3, част I, 2006, 81 – 94.

BOLGS, BERSILS AND ESEGELS – THE MAIN PROTO-BULGARIAN GENUS IN CAUCASUS, VOLGA, DANUBE AND MACEDONIA

Ivan Ivanov

Abstract

Recently acknowledged number of Asparukh Bulgarians (250-300 thousands) raises the question of their tribal division. According to sources in X-XI c. the Proto-Bulgarians are divided into „internal and external Bulgarians“, „black and white Bulgarians“. Earlier sources subdivided them into Onoghontor-Bulgars, Kupi-Bulgars, Duchi-Bulkars and Chdar-Blkars that all formed the Old Bulgaria of Kubrat.

The tribes of Utigurs and Kutrigurs, the last of which is reportedly akin but non-Bulgarian tribe, are also affiliated to this union. Most likely, these classification schemes are based on secondary attributes and, hence, they only partially reflect the ethnic subdivision of the early Bulgarians. Of these the most accurate appears to be the classification of those chroniclers (Zacharias Rhetor, Movses Khorenatsi, Michael the Syrian, Ahmad Ibn Rustah, al-Gardizi, Ibn-Dasta ect), which divided the Proto-Bulgarians into three main tribes (genera, genuses): Bersils (Basils, Belendzhers, Bagrasiks, Basliks) esegels (askals) and Blgars (Bulhs, Bushs). These tribes formed homonymous territories like Bersilia and cities - BLNGR (Belendzher or Varachan), Balkh and Bulkhar-Balkh (Al Bulga Bayda – Bulgarian White). Bulgarian character of these three genera are recognized by the major Russian researchers in that field. These Bulgarian tribes also formed the northern Volga-Kama Bulgaria state (Ibn Fadlan).

Many Bulgarian researchers (Koledarov, Balkanski, Rashev) recognize that along with the Asparukh Onoghontor-Bulgars, some Bersil and esegel tribes have also arrived in Balkans. Descendants of these esegels might be the present day Székels – hungarinized pre-Magyar population of possibly Proto-Bulgarian origin living in the early Bulgarian Zagora district (Transylvania). The Bulgarian, Esegel and Bersil ethnic names could be found in dozens in local toponyms; Polgar, Polgardi, Bulhari, Ungvar, Brasov, Preslav, Brezalauspurc, and in many historic personal names like Boris (852-889 +893), Percian (836-852), Palgar – a messenger of Boris to Rome ect.

New support in favor of the above claim is presented in this paper, namely, the chronicles depicting the settlement of Proto-Bulgarians in Balkans. The chronicle deposited in the Bulgarian national library under the № 774 reads: „*During the reign of this king Constantine the Bulgarians came across the Danube. Numerous, even infinite, they (the Bulgarians) fulfilled all the land even to Drach (recent day Duracio) .... as the Bulgarians and Persians and the Vlukhvies (the Magicians) are the same and they are all settlers of this land*“. The vague phrase „... as the Bulgarians and Persians and the Vlukhvies are the same and they are all newcomers to this land“ can refer to the ethnic composition of the Bulgarian tribes settled over the land from the Danube to Drach - Bulgarians, Bersils (Persians) and Bulhs (Bushs, buhs akin to Proto-Bulgarians population that lived around the historic eastern Caucasus cities of Balkh and Bulkher-Balkh). Until recently the population living within the vast region from the towns of Bitola to Prilep in Macedonia formed the ethno-folklore group of Barsyats, descendants of Berzits, a local tribe documented in VII – IX c. According to some researchers (Gyula Moravchik,

Ivan Mikulchich, Ch. Bemberski) the Berzits are a tribe of Avar and Proto-Bulgarian origin, later sucked into the Bulgarian nation. This is probably the tribe „Persians“, ie, Bersils of the above mentioned manuscript.

The above data suggest that not only in northern Caucasus region and Volga-Kama Bulgaria but also in Eastern Balkans and Macedonia the three Bulgarian tribal groups - Bulgarians, Bersils and Esegels have walked and settled together as three different genera of one people.

СЪКРАЩЕНИЯ

- АДСВ – *Античная древность и средние века*
 АОР – *Археологически открития и разкопки*
 АМВнР – *Архив на Министерството на външните работи*
 БИА на НБКМ – *Български исторически архив на Народна библиотека «Кирил и Методий»*
 БИБ – *Българска историческа библиотека*
 ВДИ – *Вестник древней истории*
 ВИС – *Военно-исторически сборник*
 ВВр – *Византийский временник*
 ГАРФ – *Государственный архив Российской Федерации*
 ГИБИ – *Гръцки извори за българската история*
 ГНАМ – *Годишник на Народния археологически музей*
 ГНИМ – *Годишник на Националния исторически музей*
 ГНМ – *Годишник на Народния музей*
 ГСУ – *Годишник на Софийския университет*
 ГСУ-БФ – *Годишник на Софийския университет – Богословски факултет*
 ГСУ-ИФФ – *Годишник на Софийския университет – Историко-филологически факултет*
 ГСУ-ФИФ – *Годишник на Софийския университет – Философско-исторически факултет*
 ГСУ-ЮФ – *Годишник на Софийския университет – Юридически факултет*
 ЗРВИ – *Зборник Радова византоложког института*
 ИАИ – *Известия на Археологическия институт*
 ИБАИ – *Известия на Българския археологически институт*
 ИБИ – *Извори за българската история*
 ИБИД – *Известия на Българското историческо дружество*
 ИВАД – *Известия на Варненското археологическо дружество*
 ИЕИМ – *Известия на Етнографския институт с музей*
 ИИБЕ – *Известия на института за български език*
 ИИБИ – *Известия на Института за българска история*
 ИИД – *Известия на историческото дружество*
 ИИИ – *Известия на Института по история*
 ИИМКн – *Известия на Историческия музей – Кюстендил*
 ИИМШ – *Известия на Исторически музей – Шумен*
 ИНМШ – *Известия на Народния музей – Шумен*
 ИМЮИБ – *Известия на музеите в Югоизточна България*
 ИНИМ – *Известия на Националния исторически музей*
 ИНМБс – *Известия на Народния музей – Бургас*
 ИНМВ – *Известия на Народния музей – Варна*
 ИНМШ – *Известия на Народния музей – Шумен*
 ИОМВТ – *Известия на Окръжния музей – Велико Търново*
 ИПр – *Исторически преглед*
 ИРАИК – *Известия Русского археологического института в Константинополе*
 ИСИ фф СУ – *Известия на семинарите при Историко-филологическия факултет на Софийския университет*
 КМЕ – *Кирило-Методиевска енциклопедия*
 ЛИБИ – *Латински извори за българската история*

МАИЭТ – *Материали по археологии, истории и этнографии Таврики*

МПК – *Музеи и паметници на културата*

МПр – *Македонски преглед*

ПСп. – *Периодическо списание*

РП – *Разкопки и проучвания*

СА – *Советская археология*

СБИД – *Списание на българското икономическо дружество*

СБЛ – *Стара българска литература*

Сб.НУ – *Сборник за народни умотворения*

СбНУНК – *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*

Сп. на БАН – *Списание на Българската академия на науките*

ТКШ – *Търновска книжовна школа*

AASS – *Acta Sanctorum*

BAR – *British Archaeological Reports*

BBg – *Byzantinobulgarica*

BHR – *Bulgarian Historical Review*

Byz. – *Byzantion*

BZ – *Byzantinische Zeitschrift*

CFHB – *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*

DOP – *Dumbarton Oaks Papers*

EB – *Etudes balkaniques*

ΕΕΘΣΘ ΕΕΘΣΘ – *Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης 'Επιστημονική 'Επετηρίς έκδομένη ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς*

IGBR – *Georgi Mihailov. Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae I – V. 1970-1997.*

IGCH – *An inventory of Greek Coin Hoards. Ed. Margaret Thompson, Oto Mørkholm and Colin M. Kraay, New York 1973.*

JÖB – *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*

SCIV – *Studii si cercetarii de istorie veche*

MGH, SS – *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*

NC – *Numismatic Chronicle*

REB – *Revue des études Byzantines*

RESEE – *Revue des études Sud-est européennes*

RN – *Revue Numismatique*

SBS – *Studies in Byzantine Sigillography*

SCIV – *Studii si cercetarii de istorie veche*

TIB – *Tabula Imperii Byzantini*

БЪЛГАРИЯ В СВЕТОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

МАТЕРИАЛИ ОТ ТРЕТАТА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ И КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ
„ПЪТУВАНЕ КЪМ БЪЛГАРИЯ” – ШУМЕН,
17-19.05. 2012 ГОДИНА

Българска

•

Първо издание

•

Формат 60x84/8

•

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“ - Шумен, 2014

•

Печат: Фабер